

Ziemeļpūce *Strix nebulosa* Latvijā

MĀRIS STRAZDS

A.k. 1677, Rīgā LV-1050; mstrazds@latnet.lv

JĀNIS ĶUZE

Ķemeru nacionālais parks, "Meža māja", Ķemeros, Jūrmalā LV-2012; janis.kuze@kemeru.gov.lv

HELMUTS HOFMANIS

Slīteres nacionālais parks, Dakterlejas 3, Dundagā LV-3270; helmuts@lob.lv

Vēsturiskā sastopamība

Vēsturisko ziņu par ziemeļpūces sastopamību Latvijā ir maz. 19. un 20. gadsimta mijā tā tiek raksturota kā rets ziemas viesis (Loudon 1909). Divi autori 19. gs. to min kā retu ligzdotāju. Ernsts fon Midendorfs (*Ernst von Middendorf*, 1885. g.) norāda arī ziemeļpūces sastapšanas gadījumu pie Braslavas (tagadējā Valmieras raj.), taču nav zināms, vai ar "ligzdošanu" domāts šis novērojums. Nav zināms arī nekādas šī varbūtēja novērojuma detaļas (Transehe 1965). Otrs autors, kas raksta par ziemeļpūces ligzdošanu, ir Valēriāns Rusovs (*Valerian Russow*), taču visas viņa minētās ligzdošanas vietas atrodas ārpus tagadējās Latvijas teritorijas – Ziemeļlivonijā, Peipusa ezera apkārtnē (Loudon 1895, Transehe 1965).

Visi zināmie ziemeļpūces sastapšanas gadījumi ir no Latvijas austrumu daļas. Vienu putnu barons A. fon Vulfš (*A. von Wulf*) nošāvis pie Lielvārdes 1873. gada 24. februārī. Putns nodots Rīgas Dabas pētnieku biedrības kolekcijai un šobrīd glabājas Latvijas Dabas muzejā. Nākamais zināmais novērojums ir reģistrēts Valmieras apkārtnē, kur Staklītes (?; vāciski *Staklibi*) apgaitas mežsargs 1903. gada augustā vienu putnu nošāvis Jaunbrenģuļu muižai piederošā purvīnā (Stoll 1904). Literatūrā ilgu laiku minētais vienīgais "drošais" ligzdošanas gadījums 1910. gadā radies, acimredzot, vairākkārtēju pārrakstīšanas dēļ – barons A. Krideners savā publikācijā raksta šādi: "20. aprīlī baronam F. palaimējās Lubānas muižai piederošā medņu riestā vēlā vakara krēslā nošaut vienu skaļi dziedošu ziemeļpūci. Putna uzvedība, gadalaiks un saucienas citas pūces (droši vien pāra otra putna) saucieni ļauj droši secināt, ka [nošautais] putns ir ligzdotājs" (Krüdener 1910). No apraksta ir nepārprotami skaidrs tikai tas, ka nošauts viens pieaugušais putns. Otrs putns nav redzēts (un pat ne droši noteikts), un arī ligzda

nav atrasta. Vispirms šo gadījumu (norādot kļūdainu datumu – 23.04.) piemin A. Grosse un N. Tranzē – kā putnu, kas nomedīts ligzdošanas vietā (*am Brutplatz*; Grosse, Transehe 1929, Transehe 1965), bet vēl vēlākā pārskata literatūrā jau tiek rakstīts, ka putns "nošauts pie ligzdas" (Граубиц 1983), acimredzot neprecīzas iepriekš minēto atsauču citēšanas dēļ, ar oriģinālu rūpīgi neiepazīstoties. Lai gan ligzdošanas mēģinājums, spriežot pēc trūcīgā apraksta, varetu būt bijis iespējams, tomēr ziemeļpūcei ļoti raksturīga ir neligzdošana, ja attiecīgajā gadā ir maz strupastu (Mikkola 1983). Turklāt, pat ja ziemeļpūču pāris šajā vietā būtu mēģinājis ligzdot, tad, visticamāk, viena putna nošaušana pašā sezonas sākumā šo mēģinājumu likvidēja nesākušos. Lidz ar to jāatzīst, ka ziemeļpūces ligzdošana Latvijā līdz šim nekad nav pierādīta, lai gan tā ir pilnīgi ticama. Pie Lubānas nošautais putns ar F. Šolla starpniecību nodots Rīgas Dabas pētnieku biedrībai (Krüdener 1910), pūces izbāzenis šobrīd atrodas Latvijas Dabas muzejā. Latvijas Dabas muzeja kolekcijā atrodams vēl trešais ziemeļpūces izbāzenis, par kuru zināms, ka tas ir iegūts Dabas pētnieku biedrības laikos decembrī pēc 1893. gada (ievācis H. Loudons), tomēr ne precīzs gads, ne ievākšanas vieta nav zināma. Tā kā pats H. Loudons savos darbos nemin nevienu Latvijā nošautu ziemeļpūci, jāpieņem, ka šis putns ir iegūts ārpus Latvijas teritorijas.

Pirmais novērojums 21. gadsimtā

Pēc gandrīz simt gadu pārtraukuma ziemeļpūce Latvijā atkal tika novērota 2006. gada pavasarī Ludzas rajonā (Strazds 2006), mežos pie Zabolotjes–Gulbju purviem, samērā netālu no Krievijas robežas. Gatavojoties medņu riesta apsekošanai, 26. aprīļa vakarā H. Hofmanis islaicīgi novēroja pārlidojam lielu pūci, ku-

Ziemeļpūce *Strix nebulosa* Ludzas rajonā 2006. gada 12. maijā. Foto: J. Ķuze

ra nereaģēja uz urālpūces balss atdarināšanu. Nākamajā rītā, ejot uz riestu no plkst. 4:16 līdz 4:25, M. Strazds un H. Hofmanis dzirdēja vairākas ziemeļpūces tēviņa dziesmas sērijas. Tomēr, izstaigājot šo rajonu dienā, neko, izņemot vienu varbūtēju ziemeļpūces spalvu, atrast neizdevās. Vēlreiz šo rajonu M. Strazds un J. Ķuze apmeklēja 11. maijā. Pirmās novērošanas vietā atskaņojot ziemeļpūces balss ierakstu, tēviņš atsaucās jau pēc dažām minūtēm. Pēc vēlākiem novērojumiem var pieņemt, ka putns tajā brīdī, kad to izdzirdējām pirmo reizi, atradās apmēram 250 metru no mums. Balsi varēja saprast skaidri, bet tādā attālumā tā bija dzirdama diezgan slikti. Tā kā bija svarīgi iegūt dokumentālus novērojuma apstiprinājumus, centāmies dziedošajam putnam pieiet no rietošās saules puses. Pūcei piegājām apmēram 30 metru attālumā. Jau dziļās krēslas dēļ vakarā iegūtajiem attēliem nebija pārāk lielas vērtības, taču pēc raksturīgā sejas zīmējuma ziemeļpūci tajos pazīt varēja. Mūsu tuvošanās iztraucēta, pūce pārlidoja aptuveni 20 metrus tālāk, kur turpināja dziedāt. Šajā brīdī starp kokiem parādījās otra ziemeļpūce – acimredzot

mātīte, kas klusēdama ielaidās blakus kokā. Pirmais putns izlidoja tai pretī, un pēc īsa brīža abi putni aizlidoja netālā purva virzienā, no kurienes dzirdējām vēl pāris tālas dziesmas sērijas.

Nākamajā rītā šo rajonu rūpīgi pārmeklējām. Telefoniski veiktajā konsultācijā somu koleģis Jari Peltomeki (*J. Peltomäki*), kuram šis sugas ligzdu meklēšanā ir ļoti liela pieredze, apstiprināja, ka putniem ar šādu uzvedību vajadzētu būt ne tālāk kā 50–100 metrus no ligzdas. Viņš ieteica atrast tuvāko lielo ligzdu (klijāna vai vistu vanaga), kurā pūce, visticamāk, varētu ligzdot. Ligzdas neatradām. Tomēr, lai gan pārbaudītajā apkārtnē bija daudz ligzdošanai piemērotu stubeņu, kas arī šai sugai ir raksturīga ligzdošanas vieta (Mikkola 1983), neko, kas vedinātu kaut vai aizdomas par ligzdas vietu, atrast neizdevās. Meža pārmeklēšanas laikā vairākas reizes iztraucējām arī vienu no putniem, kas uzturējās vienā un tajā pašā rajonā. Tomēr pūču uzvedība (agresivitātes trūkums, aktīva riestošana tik vēlu sezonā) visticamāk liecināja par to, ka pāris šajā gadā neligzdoja. Šo viedokli atkārtotā konsultācijā apstiprināja arī J. Peltomeki.

Sastopamība apkārtnējās teritorijās

Latvija atrodas tieši pie šīs sugas Eirāzijas populācijas izplatības areāla dienvidrietumu malas. Turklāt pēc sliktiem strupastu gadiem daļa pūču ziemā mēdz aizklejot tālu uz dienvidiem, rietumiem vai pat ziemeļiem no to pastāvīgās dzīves vietas. Aizceļojušie pāri jaunajās apmešanās vietās var palikt arī ligzdot, un šīs sugas eksperti uzskata, ka visi tālākie dienvidu ligzdošanas gadījumi ir ar šādu izcelsmi (Mikkola 1983, Mikkola *et al.* 1997). Taču detalizētāka informācija par Latvijas kaimiņvalstīm liecina, ka ziemeļpūce sava areāla dienviddaļā varētu būt daudz plašāk sastopama, nekā mums tas ir zināms.

Krievija. Saskaņā ar Eiropas ligzdojošo putnu atlantu, Krievijas teritorija līdz pat pašai Latvijas robežai visā tās garumā līdz robežai ar Baltkrieviju ietilpst sugas pamatareālā (Mikkola *et al.* 1997). Pleskavas apgabālā suga gan pagātnē, gan vēl 20. gs. beigās tiek uzskatīta par ļoti reti ligzdojošu sugu. Tomēr vairākums no konkrēti zināmajiem novērojumiem Pleskavas apgabālā ir tā ziemeļu un austrumu daļā. Laikā no 1950. līdz 1990. gadam suga konstatēta septiņos apgabalā rajonos – Bežanckas, Gdovskas, Dnovskas, Porhovskas, Pleskavas, Sebežas un Strugo–Krasņenskas. No šiem rajoniem tikai Sebežas rajons piekļaujas Latvijas teritorijai. Te ziemeļpūce 80. gadu beigās 2–3 reizes novērota Osinskas mežniecības teritorijā, kas atrodas Sebežas nacionālajā parkā (teritorija uz austrumiem no Latvijas–Baltkrievijas–Krievijas robežu saskares punkta – “Draudzības kurgāna”). Šeit ziemeļpūce vispirms uzskatīta par ieklejošu, bet pēc tam par iespējamu ligzdotāju (Фетисов 2005).

Igaunijā ziemeļpūces ligzdošana droši ir pierādīta tikai 19. gadsimtā – laikā no 1859. līdz 1893. gadam tā ligzdojusi purvainos mežos tagadējās Igaunijas austrumdaļā (Russow 1880, Zarudnyj 1910, cit. pēc Leibak *et al.* 1994). Tomēr, atšķirībā no Latvijas, kopš tā laika Igaunijā ziemeļpūce ir novērota samērā regulāri. Kopā ir reģistrēts vairāk nekā 50 šīs sugas novērojumu (Igaunijas Ornitofaunistikas komisijas pārskats, 2006), vairums no tiem ārpus ligzdošanas sezonas. Lielākajā daļā gadījumu pūces redzētas Igaunijas ziemeļaustrumu daļā. 2004.–2005. gadā Igaunijā istenots īpašs projekts, kura galvenais mērķis bijis atkal konstatēt ziemeļ-

pūces ligzdošanu. Projekta gaitā apmeklētas vietas ticamākās šīs sugas ligzdošanas vietas un, lai gan vairākās no tām provocēšana vainagojusies ar pūču konstatēšanu, nekādas norādes par ligzdošanu nav izdevies iegūt (Ū. Väli ziņojums).

Baltkrievija. Tieši Baltkrievijas populācijas lielums un izvietojums ir pārliecinošākais arguments tam, ka ziemeļpūces izplatības areāls varētu būt plašāks, nekā zināms. Baltkrievijā ziemeļpūce ir sastopama ļoti nevienmērīgi, galvenokārt valsts dienvidu daļā. Pūces ligzdo lokālās grupās plašos, purvainos mežos, kā arī purvu–mežu mozaikas rajonos, grupu lielums dažādos gados ļoti svārstās atkarībā no strupastu daudzuma. Citās vietās (tostarp Vitebskas apgabālā) zināmi, galvenokārt, tikai daži ligzdu atradumi. Kopumā Baltkrievijas ornitologi vērtē, ka Baltkrievijā varētu ligzdot 50–100 pāri ziemeļpūču, taču norāda, ka sliktos gados vairums pāru neligzdo vispār (Гричик и др. 2005). Baltkrievijas ziemeļdaļā ziemeļpūce atrasta Berezinas rezervātā, Verhņedvinskas un Postavas rajonā. Tuvāko ligzdu Latvijas teritorijai V. Ivanovskis atradis Kozjanos – apmēram 108 km no “Draudzības kurgāna”. Te 2006. gadā, kas ziemeļpūcēm bijis ļoti labvēlīgs (piemēram, Belovežas gāršā atrasti deviņi ligzdošanas iecirkņi; N. Čerkasa ziņojums), putns ligzdojis tajā pašā klijāna ligzdā (egļē), kur ligzda atrasta arī iepriekšējā gadā (V. Ivanovska ziņojums).

Lietuva. Lietuva atrodas vēl tālāk “ārpus” sugas areāla nekā Latvija, taču Lietuvā ir zināms viens ligzdošanas gadījums tās centrālajā daļā 1963. gadā un vairāki novērojumi – 1933. un 1982.–1983. gadā (Žalakevičius 1995). Literatūrā izteikts arī viedoklis, ka Lietuvā ziemeļpūce varētu ligzdot Polijas robežas tuvumā (Mikkola *et al.* 1997). Kopš 1980. gadiem Lietuvā nav reģistrēts neviens drošs šīs sugas novērojums (R. Treinys pers. kom.).

Lai gan nevienā no Latvijas kaimiņvalstīm ziemeļpūce nav bieži sastopams putns, tomēr konkrētā pāra atrašana varbūtējā ligzdošanas iecirknī, kas “karājas gaisā” (tuvākais droši zināmais ligzdošanas punkts uz dienvidiem ir ap 200 km, bet uz ziemeļiem teju 1000 km tālu), visdrīzāk liecina par nelielas, iespējams, dispersas populācijas pastāvēšanu Latvijas austrumu daļā gar Krievijas un, iespējams, arī Baltkrievijas

robežu, mežu masīvos lielāko purvu apkārtnē. Varbūtēja liecība tam, ka ziemeļpūce Latvijas austrumdaļā ir sastopama ne vienā vietā vien, ir kāds cits, līdz šim nepublicēts iespējams ziemeļpūces novērošanas gadījums pie Pededzes 1980. gadu sākumā (sk. nākamo rakstu "Varbūtējs ziemeļpūces novērojums pie Pededzes 1981. gadā").

Summary

Great Grey Owl *Strix nebulosa* in Latvia

This paper reviews all historical records and discusses possible current status of the Great Grey Owl in Latvia. Thorough study of historical literature rejects previously published information about one confirmed nesting record in 1910 near Lubāna. Although nesting attempt in that case was quite probable, neither nest was found nor the second bird of possible nesting pair was properly identified. Altogether there are only four confirmed and properly documented records of the species. Three of those are historical and one recent. One bird was shot near Lielvārde on 24.02.1873., another was shot near Valmiera in August 1903, and one bird was shot at a possible nesting site on 20.04.1910. (referred to as a confirmed nesting in later citations). Then after a long absence, the Great Grey Owl was recorded again in in spring of 2006 (east of Ludza near border with Russia). One calling male was spotted in early morning of April 27. A pair was observed in the same place on May 11, though nest was not found and the behaviour of birds did not show other signs of nesting.

Literatūra

- Grosse A., Transehe N. v. 1929. Verzeichnis der Wirbeltiere des Ostbaltischen Gebietes. Riga.
- Igaunijas Ornitofaunistikas komisijas pārskats 2006.: http://www.eoy.ee/yhing/hk/hk_koik15062006.pdf
- Krüdener A. 1910. Ein neuer Brutvogel für Südostlivland. Neue Baltische Weidmannsblätter 6–11: 253–254.
- Leibak E., Lilleleht V., Veromann H. (eds). 1994. Birds of Estonia. Status, Distribution and Numbers. Tallinn: Estonian Academy Publishers.147.
- Loudon H. 1895. Die Brutvögel der "Ostseeprovinzen". Korr. Bl. Nat. Ver. Riga 38: 45–54.
- Loudon H. 1909. Vorläufiges Verzeichnis der Vögel der Russischen Ostseeprovinzen. L'Annuaire du Musee Zoologique de l'Academie Imperiale des Sciences de St.-Petersbourg 14:192–222.
- Mikkola H. 1983. Owls of Europe. T&AD Poyser.
- Mikkola H, Estafiev A. A., Kotchanov, S. K. 1997. Great Grey Owl *Strix nebulosa*. – In: Hagemeijer E. J. M., Blair M. J. (eds). The EBBC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London: T&AD Poyser. 414–415.
- Stoll F. E. 1904. Ornithologische Notizen. – Korr. Bl. Nat. Ver. Riga 47: 77–107.
- Strazds M. 2006. Brinums teju simt gadu vērtībā. Diena, 114 (4554), 18.05.2006. 18.
- Transehe N. v. 1965. Die Vogelwelt Lettlands. Verlag Harro v. Hirschheydt. Hannover–Döhren. 232.
- Žalakevičius M. 1995. Birds of Lithuania. Status, number, distribution. Acta Ornithologica Lituanica, Vilnius. 110.
- Граубиц Г. 1983. Бородатая неясыть – Виксне, Я. (ред.). Птицы Латвии: Территориальное размещение и численность. Рига: Зинатне: 125.
- Гричик В. В., Тишечкин А. К., Пожах А. Н., Колосков М. Н. 2005. Совы республики Беларусь: распределение, численность и состояние изученности. — Волков С. В., Морозов В. В., Шариков А. В. (ред.). Совы северной Евразии. Москва. 116–120.
- Фетисов С. А. 2005. Совы Псковской области. — Волков С. В., Морозов В. В., Шариков А. В. (ред.). Совы северной Евразии. Москва. 75–101.

Varbūtējs ziemeļpūces novērojums pie Pededzes 1981. gadā

Pūču konstatēšana pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta pirmajos darba gados vairāk balstījās nevis uz to provocēšanu, izmantojot balsu ierakstus, bet uz daudzām ekskursijām, kurās šis tas tika arī atrasts. Daļa no sekmēm neapšaubāmi balstījās uz aptaujām, kuras tika veiktas visur, kur, datus vācot, iznāca braukt un runāties ar mežsargiem vai citiem vietējo apstākļu zinātniekiem. Vienā tādā braucienā 1982. gada pavasarī, kad Māris Čauns jau bija atklājis urālpūču konstatēšanas metodi, tas sekmīgi provocējot, un jau bija izveidojies kaut kāds priekšstats par to, kas Latvijā reāli ir vai nav sastopams, braucu uz Pededzes mežniecību apskatīt vienu melnā stārķa ligzdu un pie viena, protams, visu citu, kas tur ir. Mežsargs Alberts Pušpurs, kura iecirkni stārķa ligzda atradās, tajā brīdī, kad ierados pie viņa (netālu no Audīles ietekas Pededzē), nebija mājās. Turpat “grozijās” viņa kaimiņš Jānis, mežstrādnieks, kura uzvārdu neesmu pierakstījis. Izmantojot iespēju, aprunājos arī ar viņu. Prasīts par putniem, viņš uzreiz sāka stāstīt par lielu pūci, kas “tepat netālu” pērn (tātad 1981. gadā) ligzdojusi liela ozola dobumā. Balss šai pūcei esot bijusi zema, rupja un patālu dzirdama, taču šogad vēl neesot dzirdēta (saruna notika 20. martā). Tā kā man bija līdzīgi Eiropas putnu noteicējs, parādīju to viņam, un viņš, ne mirkli nešaubidamies, norādīja nevis uz urālpūci, bet blakus attēlā redzamo ziemeļpūci. Iekšēji nodomājis “tā jau nu ziemeļpūce ligzdos dobumā”, skalji neko gan neteicu. Drīz atgriezās mežsargs, un tagad jautājumu par lielo pūci uzdevu arī viņam. Viņš apstiprināja, ka tāds gadījums ir bijis,

un solījās pa ceļam uz stārķa ligzdu man parādīt pašu dobumu. Arī A. Pušpuram parādīju grāmatu. Viņš, nezinot, ko rādījis viņa kaimiņš, arī nešaubīgi norādīja uz ziemeļpūci. Tas jau kļuva interesantāk, jo nevienai citai no lielajām pūcēm nav tik raksturīga “seja” un gan viens, gan otrs no stāstītājiem pūci bija redzējuši vairākkārt, tostarp arī dienā. Tikai joprojām šaubījos, vai tik liels putns var ligzdot dobumā. Taču pēc tam, kad biju redzējis dobumu, šīm šaubām zuda jebkāds pamats – dobums bija tik liels, ka tajā varētu ielīst arī es pats, ne tikai ziemeļpūce. Tomēr tajā reizē iespējas pārbaudīt dobuma saturu nebija, pūces tur, protams, blakus nesēdēja, un arī mans mēģinājums tās vakarā klausīties beidzās ar neko. Cik zinu, tas arī palika vienīgais gadījums, kad 80. gados bija aizdomas par ziemeļpūces klātbūtni. Pēc tam vairākkārt tikām braukuši klausīties pūces, atceroties arī par šo sugu, taču nekādu rezultātu nebija. Cerības uz sekmēm vēl pavājināja Baltkrievijas kolēģu pieredze, kas pilnīgi nejauši bija atklājuši šo sugu ligzdojam Baltkrievijas dienviddaļā, vēl stipri tālāk uz dienvidiem nekā Latvija. Viņi stāstīja, ka ziemeļpūce ir ļoti nevakāla, to tikpat kā nedzird, un ka ligzdošana atklāta, vien nejauši pārbaudot lielo putnu ligzdas, kurās ziemeļpūce mēdz ligzdot (A. Tišečkina dati). Tā kā mērķtiecīgu ligzdu pārbaudi Latvijas austrumdaļā neviens nekad nav veicis un suga, visticamāk, varētu būt sastopama ne pārāk plašā teritorijā gar Latvijas austrumu robežu, tas varētu būt galvenais iemesls, kādēļ šī suga tik ilgi nav konstatēta.

MĀRIS STRAZDS